

ISSN 2545 – 4439
ISSN 1857 - 923X

INTERNATIONAL JOURNAL

Institute of Knowledge Management

KNOWLEDGE

Vol. 26. 2.
Scientific Papers

EDUCATION

KIJ

Vol. 26

No. 2

pp. 405 - 708

Skopje 2018

KNOWLEDGE

***INTERNATIONAL JOURNAL
SCIENTIFIC PAPERS
VOL. 26.2.***

September, 2018

INSTITUTE OF KNOWLEDGE MANAGEMENT

SKOPJE, MACEDONIA

KNOWLEDGE

International Journal Scientific papers Vol. 26.2.

ADVISORY BOARD

Vlado Kambovski PhD, Robert Dimitrovski PhD, Siniša Zarić PhD, Maria Kavdanska PhD, Venelin Terziev PhD, Mirjana Borota – Popovska PhD, Cezar Birzea PhD, Ljubomir Kekenovski PhD, Aleksandar Nikolovski PhD, Veselin Videv PhD, Ivo Zupanovic, PhD, Savo Ashtalkoski PhD, Svetlana Trajković PhD, Zivota Radosavljević PhD, Lasta Spasovski PhD, Mersad Mujevic PhD, Nonka Mateva PhD, Rositsa Chobanova PhD, Predrag Trajković PhD, Dzulijana Tomovska PhD, Nedzat Koraljić PhD, Nebojsa Pavlović PhD, Nikolina Ognenska PhD, Baki Koleci PhD, Lisen Bashkurti PhD, Trajce Dojcinovski PhD, Jana Merdzanova PhD, Zoran Srzentić PhD, Nikolai Sashkov Cankov PhD, Marija Kostic PhD

Print: GRAFOPROM – Bitola

Editor: IKM – Skopje

Editor in chief

Robert Dimitrovski, PhD

KNOWLEDGE - International Journal Scientific Papers Vol. 26.2.

ISSN 1857-923X (for e-version)

ISSN 2545 – 4439 (for printed version)

SCIENTIFIC COMMITTEE

President: Academic, Prof. Vlado Kambovski PhD, Skopje (Macedonia)

Vice presidents:

Prof. Robert Dimitrovski PhD, Institute of Knowledge Management, Skopje (Macedonia)

Prof. Sinisa Zaric, PhD, Faculty of Economics, University of Belgrade, Belgrade (Serbia)

Prof. Venelin Terziev PhD, University of Rousse, Rousse (Bulgaria)

Prof. Mersad Mujevic PhD, Public Procurement Administration of Montenegro (Montenegro)

Members:

- Prof. Aleksandar Nikolovski PhD, FON University, Skopje (Macedonia)
- Prof. Aleksandar Korablev PhD, Dean, Faculty for economy and management, Saint Petersburg State Forest Technical University, Saint Petersburg (Russian Federation)
- Prof. Azra Adjajlic – Dedovic PhD, Faculty of criminology and security, Sarajevo (Bosnia & Herzegovina)
- Prof. Antoanela Hristova PhD, European Polytechnic University, Pernik (Bulgaria)
- Prof. Anita Trajkovska PhD, Rochester University (USA)
- Prof. Anka Trajkovska-Petkoska PhD, UKLO, Faculty of technology and technical sciences, Bitola (Macedonia)
- Prof. Alisabri Sabani PhD, Faculty of criminology and security, Sarajevo (Bosnia & Herzegovina)
- Prof. Ahmad Zakeri PhD, University of Wolver Hampton, (United Kingdom)
- Prof. Ana Dzumalievova PhD, South-West University “Neofit Rilski”, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Branko Sotirov PhD, University of Rousse, Rousse (Bulgaria)
- Prof. Branko Boshkovic, PhD, College of Sports and Health, Belgrade (Serbia)
- Prof. Branimir Kampl PhD, Institute SANO, Zagreb (Croatia)
- Prof. Baki Koleci PhD, University Hadzi Zeka, Peja (Kosovo)
- Prof. Branislav Simonovic PhD, Faculty of Law, Kragujevac (Serbia)
- Prof. Bistra Angelovska, Faculty of Medicine, University “Goce Delcev”, Shtip (Macedonia)
- Prof. Cezar Birzea, PhD, National School for Political and Administrative Studies, Bucharest (Romania)
- Prof. Cvetko Andreevski, Dean, Faculty of Tourism, UKLO, Bitola (Macedonia)
- Prof. Drago Cvijanovic, PhD, Faculty of Hotel Management and Tourism, University of Kragujevac, Vrnjacka Banja (Serbia)
- Prof. Dusan Ristic, PhD Emeritus, College of professional studies in Management and Business Communication, Novi Sad (Serbia)
- Prof. Dimitar Radev, PhD, Rector, University of Telecommunications and Post, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Daniela Todorova PhD, Rector of “Todor Kableshev” University of Transport, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Dragan Kokovic PhD, University of Novi Sad, Novi Sad (Serbia)
- Prof. Dragan Marinkovic PhD, High health – sanitary school for professional studies, Belgrade (Serbia)
- Prof. Daniela Ivanova Popova PhD, Faculty of Public Health and Sport, SWU Neofit Rilski, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Dzulijana Tomovska, PhD, Dean, Faculty of Biotechnical sciences, Bitola (Macedonia)

- Prof. Evgenia Penkova-Pantaleeva PhD, UNWE -Sofia (Bulgaria)
- Prof. Georgi Georgiev PhD, National Military University “Vasil Levski”, Veliko Trnovo (Bulgaria)
- Prof. Helmut Shramke PhD, former Head of the University of Vienna Reform Group (Austria)
- Prof. Hristina Georgieva Yancheva, PhD, Rector, Agricultural University, Plovdiv (Bulgaria)
- Prof. Hristo Beloev PhD, Bulgarian Academy of Science, Rector of the University of Rousse (Bulgaria)
- Prof. Hristina Milcheva, Medical college, Trakia University, Stara Zagora (Bulgaria)
- Prof. Izet Zeqiri, PhD, Academic, SEEU, Tetovo (Macedonia)
- Prof. Ivan Marchevski, PhD, Rector, D.A. Tsenov Academy of Economics, Svishtov (Bulgaria)
- Doc. Igor Stubelj, PhD, Faculty of Management, Primorska University, Koper (Slovenia)
- Prof. Ivan Petkov PhD, Rector, European Polytechnic University, Pernik (Bulgaria)
- Prof. Isa Spahiu PhD, AAB University, Prishtina (Kosovo)
- Prof. Ivana Jelik PhD, University of Podgorica, Faculty of Law, Podgorica (Montenegro)
- Prof. Islam Hasani PhD, Kingston University (Bahrein)
- Prof. Jova Ateljevic PhD, Faculty of Economy, University of Banja Luka, (Bosnia & Herzegovina)
- Prof. Jove Kekenovski PhD, Faculty of Tourism, UKLO , Bitola (Macedonia)
- Prof. Jonko Kunchev PhD, University „Cernorizec Hrabar“ - Varna (Bulgaria)
- Prof. Jelena Stojanovic PhD, High medicine school for professional studies “Hipokrat”, Bujanovac (Serbia)
- Prof. Karl Schopf, PhD, Akademie fur wissenschaftliche forchung und studium, Wien (Austria)
- Prof. Katerina Belichovska, PhD, Faculty of Agricultural Sciences, UKIM, Skopje (Macedonia)
- Prof. Krasimir Petkov, PhD, National Sports Academy “Vassil Levski”, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Kamal Al-Nakib PhD, College of Business Administration Department, Kingdom University (Bahrain)
- Prof. Lidija Tozi PhD, Faculty of Pharmacy, Ss. Cyril and Methodius University, Skopje (Macedonia)
- Prof. Laste Spasovski PhD, Vocational and educational centre, Skopje (Macedonia)
- Prof. Lujza Grueva, PhD, Faculty of Medical Sciences, UKIM, Skopje (Macedonia)
- Prof. Lisen Bashkurti PhD, Global Vice President of Sun Moon University (Albania)
- Prof. Lence Mircevska PhD, High Medicine School, Bitola, (Macedonia)
- Prof. Ljubomir Kekenovski PhD, Faculty of Economics, UKIM, Skopje (Macedonia)
- Prof. Ljupce Kocovski PhD, Faculty of Biotechnical sciences, Bitola (Macedonia)
- Prof. Marusya Lyubcheva PhD, University “Prof. Asen Zlatarov”, Member of the European Parliament, Burgas (Bulgaria)
- Prof. Maria Kavdanska PhD, Faculty of Pedagogy, South-West University Neofit Rilski, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Maja Lubenova Cholakova PhD, Faculty of Public Health and Sport, SWU Neofit Rilski, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Mirjana Borota-Popovska, PhD, Centre for Management and Human Resource Development, Institute for Sociological, Political and Juridical Research, Skopje (Macedonia)

- Prof. Mihail Garevski, PhD, Institute of Earthquake Engineering and Engineering Seismology, Skopje (Macedonia)
- Prof. Misho Hristovski PhD, Faculty of Veterinary Medicine, Ss. Cyril and Methodius University, Skopje (Macedonia)
- Prof. Mitko Kotovchevski, PhD, Faculty of Philosophy, UKIM, Skopje (Macedonia)
- Prof. Milan Radosavljevic PhD, Dean, Faculty of strategic and operational management, Union University, Belgrade (Serbia)
- Prof. Marija Topuzovska-Latkovikj, PhD, Centre for Management and Human Resource Development, Institute for Sociological, Political and Juridical Research, Skopje (Macedonia)
- Prof. Marija Knezevic PhD, Academic, Banja Luka, (Bosnia and Herzegovina)
- Prof. Margarita Bogdanova PhD, D.A.Tsenov Academy of Economics, Svishtov (Bulgaria)
- Prof. Mahmut Chelik PhD, Faculty of Philology, University “Goce Delchev”, Shtip (Macedonia)
- Prof. Marija Mandaric PhD, Faculty of Hotel Management and Tourism, University of Kragujevac, Vrnjacka Banja (Serbia)
- Prof. Mustafa Kacar PhD, Euro College, Istanbul (Turkey)
- Prof. Marina Simin PhD, College of professional studies in Management and Business Communication, Sremski Karlovci (Serbia)
- Prof. Miladin Kalinic, College of professional studies in Management and Business Communication, Sremski Karlovci (Serbia)
- Prof. Mitre Stojanovski PhD, Faculty of Biotechnical sciences, Bitola (Macedonia)
- Prof. Miodrag Smelcerovic PhD, High Technological and Artistic Vocational School, Leskovac (Serbia)
- Prof. Nadka Kostadinova, Faculty of Economics, Trakia University, Stara Zagora (Bulgaria)
- Prof. Nenad Taneski PhD, Military Academy “Mihailo Apostolski”, Skopje (Macedonia)
- Prof. Nevenka Tatkovic PhD, Juraj Dobrila University of Pula, Pula (Croatia)
- Prof. Natalija Kirejenko PhD, Faculty For economic and Business, Institute of Entrepreneurial Activity, Minsk (Belarus)
- Prof. Nikolay Georgiev PhD, “Todor Kableshkov” University of Transport, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Nikolina Ognenska PhD, Faculty of Music, SEU - Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Nedzat Korajlic PhD, Faculty of criminology and security, Sarajevo (Bosnia & Herzegovina)
- Prof. Nishad M. Navaz PhD, Kingdom University (India)
- Prof. Oliver Iliev PhD, Faculty of Communication and IT, FON University, Skopje (Macedonia)
- Prof. Oliver Dimitrijevic PhD, High medicine school for professional studies “Hipokrat”, Bujanovac (Serbia)
- Prof. Paul Sergius Koku, PhD, Florida State University, Florida (USA)
- Prof. Primoz Dolenc, PhD, Faculty of Management, Primorska University, Koper (Slovenia)
- Prof. Predrag Trajkovic PhD, JMPNT, Vranje (Serbia)
- Prof. Petar Kolev PhD, “Todor Kableshkov” University of Transport, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Pere Tumbas PhD, Faculty of Economics, University of Novi Sad, Subotica (Serbia)
- Prof. Rade Ratkovic PhD, Faculty of Business and Tourism, Budva (Montenegro)
- Prof. Rositsa Chobanova PhD, University of Telecommunications and Posts, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Rumen Valcovski PhD, Imunolab Sofia (Bulgaria)
- Prof. Rumen Stefanov PhD, Dean, Faculty of public health, Medical University of Plovdiv

- (Bulgaria)
- Prof. Sasho Korunoski, Rector, UKLO, Bitola (Macedonia)
 - Prof. Sashko Plachkov PhD, Faculty of Pedagogy, University Neofit Rilski, Blagoevgrad (Bulgaria)
 - Prof. Sreten Miladinovski, PhD, Dean, Faculty of Law, MIT University (Skopje)
 - Prof. Snezhana Lazarevic, PhD, College of Sports and Health, Belgrade (Serbia)
 - Prof. Stojan Ivanov Ivanov PhD, Faculty of Public Health and Sport, SWU Neofit Rilski, Blagoevgrad (Bulgaria)
 - Prof. Snezana Stoilova, PhD, High Medicine School, Bitola, (Macedonia)
 - Prof. Stojna Ristevska PhD, High Medicine School, Bitola, (Macedonia)
 - Prof. Suzana Pavlovic PhD, High health – sanitary school for professional studies, Belgrade (Serbia)
 - Prof. Sandra Zivanovic, PhD, Faculty of Hotel Management and Tourism, University of Kragujevac, Vrnjacka Banja (Serbia)
 - Prof. Shyqeri Kabashi, College “Biznesi”, Prishtina (Kosovo)
 - Prof. Trayan Popkochev PhD, Faculty of Pedagogy, South-West University Neofit Rilski, Blagoevgrad (Bulgaria)
 - Prof. Todor Krystevich, Vice Rector, D.A. Tsenov Academy of Economics, Svishtov (Bulgaria)
 - Prof. Todorka Atanasova, Faculty of Economics, Trakia University, Stara Zagora (Bulgaria)
 - Doc. Tatyana Sobolieva PhD, State Higher Education Establishment Vadiym Getman Kiyev National Economic University, Kiyev (Ukraine)
 - Prof. Tzako Pantaleev PhD, NBUniversity, Sofia (Bulgaria)
 - Prof. Tosko Krstev PhD, European Polytechnic University, Pernik (Bulgaria)
 - Prof. Tihomir Domazet PhD, President of the Croatian Institute for Finance and Accounting, Zagreb (Croatia)
 - Prof. Violeta Dimova PhD, Faculty of Philology, University “Goce Delchev”, Shtip (Macedonia)
 - Prof. Volodymyr Denysyuk, PhD, Dobrov Center for Scientific and Technological Potential and History studies at the National Academy of Sciences of Ukraine (Ukraine)
 - Prof. Valentina Staneva PhD, “Todor Kableshev” University of Transport, Sofia (Bulgaria)
 - Prof. Vladimir Lazarov PhD, European Polytechnic University, Pernik (Bulgaria)
 - Prof. Vasil Zecev PhD, College of tourism, Blagoevgrad (Bulgaria)
 - Prof. Venus Del Rosario PhD, Arab Open University (Philippines)
 - Prof. Yuri Doroshenko PhD, Dean, Faculty of Economics and Management, Belgorod (Russian Federation)
 - Prof. Zlatko Pejkov, PhD, Faculty of Agricultural Sciences, UKIM, Skopje (Macedonia)
 - Prof. Zivota Radosavljevic PhD, Dean, Faculty FORCUP, Union University, Belgrade (Serbia)
 - Prof. Zorka Jugovic PhD, High health – sanitary school for professional studies, Belgrade (Serbia)

EDITORIAL REVIEW BOARD

Each paper is reviewed by the editor and, if it is judged suitable for this publication, it is then sent to two referees for double blind peer review.

The editorial review board is consisted of 45 members, full professors in the fields 1) Natural and mathematical sciences, 2) Technical and technological sciences, 3) Medical sciences and Health, 4) Biotechnical sciences, 5) Social sciences, and 6) Humanities from all the Balkan countries and the region.

Contents

ESTABLISHMENT AND FUNCTIONALITY OF THE SYSTEM OF PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF TEACHERS IN REPUBLIC OF MACEDONIA	421
Sonja Petrovska.....	421
Despina Sivevska	421
Jadranka Runceva	421
IMPROVEMENT OF HIGHER EDUCATION AS A FACTOR OF COMPETITIVENESS IN SERBIA	427
Tanja Stanišić.....	427
Marija Kostić	427
FAMILY-SCHOOL RELATIONSHIP IN BULGARIA: TWO POINTS OF VIEW	433
Bistra Mizova.....	433
Boncho Gospodinov.....	433
Siyka Chavdarova-Kostova	433
PROACTIVE ENVIRONMENT IN PRE-SCHOOL AND SCHOOL INSTITUTIONS (Monitoring and evaluation of the activities under the project "Municipality of Blagoevgrad - a place for ethno-innovation - OBMEN").....	439
Sofiya Dermendzhieva.....	439
Veska Vardareva.....	439
Violin Vasilev	439
HIDDEN CURRICULUM OR THE POWER OF THE SIDE EFFECTS IN SCHOOL EDUCATION.....	447
Silvia Varbanova.....	447
SCHOOL PEDAGOGIST – THE CREATOR AND THE CORE OF THE PROFESSIONAL EDUCATIONAL DEVELOPMENT IN THE SCHOOL.....	451
Snezana Jovanova – Mitkovska	451
Biljana Popeska.....	451
STUDY OF THE MOTIVES FOR CHOICE AND RETENTION IN THE TEACHING PROFESSION OF MASTER AND POSTGRADUATE STUDENTS	459
Nadezhda Kaloyanova	459
STUDY ON STUDENT TEACHERS' EDUCATIONAL AND PROFESSIONAL ATTITUDES AND EXPECTATIONS CONCERNING THEIR PRACTICAL TRAINING.....	467
Evgenia Topolska.....	467
Svetlana Angelova	467
PEDAGOGICAL PARADIGM OF THE SCHOOL IN THE FUTURE.....	475
Tamara Stojanović-Dorđević	475
Vojislav Ilić.....	475
Andrijana Šikl-Erski	475
WHAT ARE THE RESPONSIBILITIES OF BEING AN UNIVERSITY TEACHER	481
Jadranka Runceva	481
PRECONDITONS FOR SUCCESSFUL MENTORING IN THE COURSE OF TRAINING TEACHERS AND INTRODUCING THEM TO THE PROFESSION	487
Marinella Mihova.....	487
Darinka Kostadinova	487
PROACTIVE EDUCATIONAL ENVIRONMENT FOR LEARNING ACTIVITY AT THE STUDENTS - FUTURE PEDAGOGISTS	495

Iliya Stoychev Lassin	495
Biserka Angelova.....	495
SCHOOL DEVELOPMENT - KEY THESES IN SEARCH OF CHANGE	501
Iliyan Rizov	501
WHAT PARENTS EXPECT FROM KINDERGARTEN FOR THEIR KIDS	507
Mariana Mincheva - Rizova.....	507
POLITICAL AND RELIGIOUS POWER IN PRIMARY EDUCATION.....	515
Jovan Bazić	515
Bojana Sekulić	515
ATRIBUTIVE FUNCTIONS OF SPEECH ACTIVITY THE CHILDHOOD TEACHER FOR STIMULATING THE SOCIAL COMPETENCE IN THE CHILD AT PRE-SCHOOL AGE	521
Gergana Dyankova.....	521
Sofia Dermendzhieva	521
INDUCTION INTO THE TEACHING PROFESSION FROM THE POINT OF VIEW OF BEGINNING TEACHERS.....	527
Darinka Kostadinova	527
Larissa Gruncheva	527
CHECKLIST FOR THE IMPLEMENTATION OF THE RECOMMENDATIONS ON THE PREVENTION OF AGRESSION IN CHILDREN OF PRIMARY SCHOOL	535
Vesela Ivanova Bozhkova.....	535
CONDITIONS FOR IMPLEMENTING HEALTH EDUCATION IN EARLY CHILDHOOD.....	541
G. Markova	541
G. Petrova	541
APPLICATION OF NEW TECHNOLOGIES IN MULTICULTURAL EDUCATIONAL ENVIRONMENT	545
Maya Sotirova.....	545
MODELING PROACTIVE ENVIRONMENT FOR MASTERING TECHNOLOGY TO SOLVE INVENTIVE PROBLEMS BY STUDENTS	551
Mariana Balabanova	551
PRINCIPLES OF MULTIMEDIA LEARNING	557
Siniša Tomić	557
Dalibor Drljača.....	557
STUDY THE OPINION OF PHARMACY STUDENTS ON ELECTRONIC LEARNING IN MOODLE	565
Anna Mihaylova.....	565
Petar Uchikov.....	565
Radiana Staynova.....	565
ПОЛУЧЕНИЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ СТУДЕНТОВ С ОСОБЫМИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМИ ПОТРЕБНОСТЯМИ ПОСРЕДСТВОМ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ	569
Мовкебаева Зульфия Ахметвалиевна.....	569
Дерижан Ицка Михайлова	569
Хамитова Дана Сункарбековна	569
EXPERIMENTAL DIDACTICAL OPTIONS FOR THE CREATIVITY OF STUDENTS OF 3-4 CLASS IN COMPULSORY TEACHING HOURS OF TECHNOLOGY AND ENTREPRENEURSHIP	575

Elka Valcheva	575
EDUCATIONAL POLICY IN BULGARIA BETWEEN 1878 - 1944	583
Mariela Todorova-Koleva.....	583
EDUCATIONAL SYSTEM IN THE REPUBLIC OF SERBIA.....	589
Radomir Arsić.....	589
VALUE OF KNOWLEDGE - POSSIBLE MISCONCEPTIONS	595
Vesna Pavlović.....	595
Slobodan Despić	595
THE TRAINING IN BULGARIAN LANGUAGE AND LITERATURE IN IV GRADE – A FACTOR FOR THE FORMATION OF KEY COMPETENCIES FOR PUPILS	603
Iva Andonova Stamenova.....	603
TEACHING ENGLISH IN A MULTICULTURAL CLASSROOM.....	609
Natka Jankova Alagjovska	609
TEACHING GRAMMAR IN ESP CLASSES	615
Lindita Skenderi.....	615
Suzana Ejupi	615
CRITICAL AWARENESS AND CLASSROOM STRATEGIES IN ESP CLASSES.....	621
Edita Bekteshi	621
IMPROVING THE PROCESS OF READING FOR A SUCCESSFUL UNDERSTANDING OF THE READ.....	625
Irena Kitanova.....	625
METHODOLOGY OF LEARNING OF ADDING AND SUBTRACTING NUMBERS UP TO 20 IN THE NEW BULGARIAN MATHEMATICS FOR THE FIRST GRADE.....	629
Gabriela Kirova.....	629
CREATIVE WORK WITH TEXT TASKS IN EDUCATION IN MATHEMATICS IN GRADES 1.-4.....	637
Maria Temnikova.....	637
APPLICATIONS OF THE FREE MATHEMATICAL SOFTWARE IN PRIMARY AND IN SECONDARY SCHOOLS	643
Ilhan Istikbal Ibryam.....	643
Byulent Mustafa Mustafa.....	643
Atti Rashtid Mustafa	643
THE STUDENT EDUCATION PORTFOLIO IN THE DIDACTICS OF CHEMISTRY	649
Petinka Galcheva	649
GROUP DYNAMIC DEMONSTRATION WITH GRAPHIC MATERIALS AND TECHNIQUES	655
Petya Uzunova	655
DIDACTIC SUPPORTS FOR SITUATING THE GEOGRAPHIC TRAINING OF BULGARIA	663
Stella Dermendzhieva	663
Tamara Draganova.....	663
PICTORIAL PRINCIPLES IN BUILDING AMPLITUDE OF STUDENTS OF ROMA ORIGIN	671
Vanya Godzhelova.....	671
STILL LIFE IN ART TRAINING- DRAWING PRINCIPLES, MATERIALS AND TECHNIQUES ..	679
Petya Uzunova	679
INTERCULTURAL EDUCATION IN TEACHING MUSIC AT YOUNGER SCHOOL AGE	687
Andjelka Kovač	687
Biljana M. Pavlović	687

INSTANTANEOUS READING OF A MUSICAL TEXT - A PREREQUISITE FOR THE OPTIMAL DEVELOPMENT OF THE FUTURE TEACHERS IN MUSIC	691
Iliana Chervenakova	691
ENSEMBLE PLAYNG – A KEY APPROACH TO PIANO TRAINING FOR PEOPLE WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS	695
Evgeniya Tagareva.....	695
BEGINNING OF BULGARIAN CHILDREN’S CHORAL SONG	703
Ekaterina Georgieva.....	703

ESTABLISHMENT AND FUNCTIONALITY OF THE SYSTEM OF PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF TEACHERS IN REPUBLIC OF MACEDONIA

Sonja Petrovska

Faculty of Educational Sciences, University Goce Delcev Stip, sonja.petrovska@ugd.edu.mk

Despina Sivevska

Faculty of Educational Sciences, University Goce Delcev Stip, despina.sivevska@ugd.edu.mk

Jadranka Runceva

Faculty of Educational Sciences, University Goce Delcev Stip, jadranka.runceva@ugd.edu.mk

Abstract: Taking into account the postmodern treatment of knowledge as a capital with the highest power and the fact that the school is still the most massive, most organized and most systematized form of education, raising the quality of schoolwork is a constant preoccupation of all countries in the world. The teacher is an important factor from which depends the quality of educational work. The intensive technical-technological and scientific development, as well as the expressed tendencies for democratization and humanization of school education, are serious challenges for the teacher. It is no longer required from the teacher to follow and accept innovations, but competently participate in their production. This is undoubtedly related to his professional development and his willingness to accept lifelong learning as a basic principle in his work. The paper is part of the project "Professional Development of Teachers in the Republic of Macedonia - Situations and Challenges" (2016-2018). The survey covers 398 teachers (primary school teachers from I till V grade and subject teachers) from 28 primary and secondary schools in the Republic of Macedonia. The survey's purpose is to study the attitudes and opinions of teachers about the position and functionality of the system of professional development of teachers in the Republic of Macedonia, in order to improve it. In this context, we tried to answer the following questions: who should determine the aims and contents of the teachers' professional development; who should perform the organized trainings, and what are the factors that can contribute to the promotion of the professional development of teachers. The obtained results point to the need for changes in the pedagogical-organizational setup of the system for professional development of teachers in the Republic of Macedonia.

Keywords: teachers, professional development, Republic of Macedonia

ПОСТАВЕНОСТА И ФУНКЦИОНАЛНОСТА НА СИСТЕМОТ НА ПРОФЕСИОНАЛНИОТ РАЗВОЈ НА НАСТАВНИЦИТЕ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Соња Петровска

Факултет за образовни науки, Универзитет „Гоце Делчев“ Штип, sonja.petrovska@ugd.edu.mk

Деспина Сивевска

Факултет за образовни науки, Универзитет „Гоце Делчев“ Штип, despina.sivevska@ugd.edu.mk

Јадранка Рунчева

Факултет за образовни науки, Универзитет „Гоце Делчев“ Штип, jadranka.runceva@ugd.edu.mk

Резиме: Имајќи го предвид постмодерниот третман на знаењето како капитал со највисока оплодувачка моќ и фактот дека училиштето се уште претставува најмасовна, најорганизирана и најсистематизирана форма на образование, подигањето на квалитетот на работата на училиштата претставува постојана преокупација на сите земји во светот. Значаен фактор од кој зависи квалитетот на воспитно-образовната работа во училиштата е наставникот. Интензивниот техничко-технолошки и научен развој, како и изразените тенденции за демократизација и хуманизација на училишното воспитание и образование претставуваат сериозни предизвици за наставникот. Од него повеќе не се бара само да ги следи и прифаќа иновациите туку компетентно да учествува во нивно продуцирање. Тоа пак несомнено е поврзано со неговиот професионален развој и подготвеноста доживотното учење да го прифати како основен принцип во неговото работење. Трудот е дел од проектот Професионален развој на наставниците во Република Македонија -

состојби и предизвици (2016-2018). Во истражувањето се опфатени 398 наставници (одделенски и предметни) од 28 основни и средни училишта во РМ. Премет на истражувањето е да се проучат ставовите и мислењата на наставниците за поставеноста и функционалноста на системот на професионален развој на наставниците во Република Македонија, со цел – унапредување на истиот. Во тој контекст се обидовме да одговориме на следниве прашања: кој треба да ги определува целите и содржините на професионалниот развој на наставниците; кој треба да ги изведува организираниите обуки, и кои се факторите што можат да придонесат за унапредување на професионалниот развој на наставниците. Добиените резултатите укажуваат на потреба од промени во педагошко-организациската поставеноста на системот за професионален развој на наставниците во Република Македонија.

Клучни зборови: наставници, професионален развој, Република Македонија

1. ВОВЕД

Наставничката професија бара поседување на знаења од областа која се предава, педагошки знаења, комуникациски вештини, способности за решавање на проблеми и донесување на одлуки, способности за тимска работа, способности за оценување, вештини за истражување, организациски и лидерски вештини, како и поседување на голема доза на креативност [1]. Дел од знаењата и способностите се усвојуваат и усовршуваат за време на иницијалното образование на наставникот, но голем дел од нив се градат и развиваат за време на професионалниот развој на наставникот. Дури и најквалитетното иницијално образование на наставниците не може да им обезбеди на наставниците знаења и вештини неопходни за целиот наставен век [5]. Токму овде лежи потребата и значењето на професионалниот развој на наставниците.

Во литературата професионалниот развој на наставниците најчесто се дефинира како процес на непрекинато стекнување, проширување и продлабочување на знаењата, развивање на вештини и способности кои се релевантни за успешно извршување на наставните и воннаставните активности, стекнување на знаења и вештини со кои се обезбедува квалитетна и успешна соработка со колегите, како и квалитетен однос со родителите и локалната заедница, подготовка за прифаќање на промените, нивна успешна примена и активно учество и иницијативност во спроведувањето на реформите. Професионалниот развој на наставниците се однесува на развој на поединецот во рамки на неговата професионална улога и вклучува формално и неформално искуство. Всушност ПРН е синтагма со пошироко значење од синтагмата – кариерен развој или пак усовршување на наставникот. „ПРН претставува долгорочен процес кој вклучува различни содржини, искуства и можности кои се систематски планирани со цел да се зајакне професионалниот раст и развој на наставниците.“ [8]

Професионално усовршување на наставниците во Р. Македонија е задолжително и е пропишано со законски, подзаконски акти и правилници.

Форми преку кои се остварува овој процес се: акредитирани програми за обука, проекти одобрени од министерството, интерно стручно усовршување во училиштето, регионални колаборативни тимови за учење и индивидуални форми на учење. [14]

Бирото за развој на образованието (БРО) како орган на државната управа во состав на Министерството за образование и наука врши стручни работи од значење за развојот и унапредувањето на воспитанието и образованието во Република Македонија. [13] Во делокругот на неговите задачи е да изработува и предлага Предлог програми за стручно усовршување согласно кои министерот за образование ја донесува годишна програма за обуки за стручно усовршување на наставниците [14].

Облигаторна е обврската на наставниците во текот на три учебни години да посветат 60 часови на своето професионално усовршување.

Табела 1. Број на часови кои наставниците треба да ги поминат за стручно усовршување во текот на три учебни години

Број на часови	Надлежна институција	Обезбедување на средства за обуката
Најмалку 40 часови учество на акредитирани програми за обука	БРО ја врши акредитацијата на програмите за обука	Средствата се обезбедуваат во буџетот на БРО
10 часови обука за приоритетни програми	Министерот ги определува програмите	Средствата се обезбедуваат во буџетот на БРО
10 часови обука за личен професионален развој		Трошоците за обуката за личен професионален развој се на товар на наставникот

Извор: Закон за наставници во основните и средните училишта. Консолидиран текст, 2017, стр. 6-7

Клучна улога во определување на содржините, формите и организациските аспекти на професионалниот развој на наставниците во РМ ја има БПО. [13] Ова експлицитно се потврдува со неговите надлежности: Организира и спроведува активности за професионалниот развој на воспитно-образовните кадри; Изработува анализи и врз основа на истите ги утврдува потребите за професионалниот развој на воспитно – образовниот и раководниот кадар; Организира тематски дискусии во врска со професионалниот развој на воспитно-образовниот и раководниот кадар; Изработува долгорочен план за потребите за обука на воспитно-образовниот кадар; Изработува долгорочен и годишен план на активности за обука на воспитно-образовниот кадар; Врши обединување на плановите и побарувачката на активности за обука на воспитно-образовниот кадар; Ги спроведува постапките за акредитација за обезбедување на услуги во врска со спроведување на програми за обука на воспитно-образовниот кадар; Склучува договор со акредитираните установи, институции и други правни лица за спроведување на обуките на воспитно-образовниот кадар; Го следи извршувањето на услугите на акредитираните установи, институции и други правни лица, во однос на квалитетот и извршувањето на услугите според утврдените рокови; Прибира информации од воспитно-образовниот и раководниот кадар во врска со програмите за обука; Обезбедува квалитет преку евалуацијата на програмите за обука во соработка со Државниот просветен инспекторат и Дава информации за констатираните согледувања од професионалниот развој на воспитно-образовниот и раководниот кадар до училиштата и други установи

Анализата на многу политички документи, научни расправи и извештаи од реализирани практики ([2]; [9]; [10]; [11]; [3]; [7]; [12], [6]) во однос на професионалниот развој на наставниците укажува дека возможно е да се определат карактеристики на успешни модели на професионален развој на наставниците:

- Професионалниот развој претставува процес на континуирано учење на наставникот, за разлика од еднократните семинари.
- Главна цел е подобрување на наставната практика и подобрување на учењето на учениците.
- Професионалниот развој е составен дел на секојдневната работа на наставниците кои се вклучени во активностите и настаните (формални и неформални состаноци) прилагодени на потребите на учениците за учење.
- Акцентот е ставен на суштинските активности на наставата и учењето – планирање на часовите, оценување на работата на учениците и ефективна наставна практика која овозможува подобрување на постигнувањата на учениците.
- Поттикнува соработка и тимска работа која најчесто опфаќа размена на знаења и искуства и го подобрува учењето за прашања поврзани со унапредувањето на наставата и учењето на учениците.
- Вклучува учење и давање поддршка од искусни наставници / ментори кои помагаат во решавањето на проблемите поврзани со изведувањето на квалитетна настава и подобрување на постигнувањата на учениците.
- Резултатите од истражувањата на практиката, преку анализи и акциски истражувања, се појдовна основа во планирањето на активностите на професионалниот развој.

Наспроти ова како депривирачки фактори за успешен професионалниот развој се посочуваат дисконтинуираноста, неповрзаноста и еднократноста на понудените курсеви. Клучна е дијагнозата дека сериозни недоследности во поддршката на наставниците во професионалниот развој може да се појават заради отсуство на систем кој реално ќе ги проценува образовните потреби на наставниците. [4]

Презентираните резултати во овој труд се само дел од проектот *Професионален развој на наставниците во РМ-состојби и предизвици*, кој се реализира во рамки на ФОН, УГД – Штип, РМ, 2016-2018 година

2. МЕТОДИ

Предмет на ова истражување се мислења и ставови на наставниците од основните и средни училишта во Република Македонија, во однос на поставеноста и функционалноста на системот на професионалниот развој на наставниците во Република Македонија

Целта на истражувањето е да се открие дали постојат разлики во мислењето на наставниците од одделенска и предметна настава во однос на: Тоа кој треба да ги определува целите и содржините на професионалниот развој на наставниците; Тоа кој треба да ги изведува организираниите обуки за

професионалниот развој на наставниците; Факторите кои можат да придонесат за професионален развој на наставниците.

Примерокот го сочинуваат 398 наставници (одделенски и предметни наставници) од 28 градски основни и средни училишта со приближно еднакви материјално-технички услови за работа и со приближно еднаква социјална структура на ученици. Од нив 73,9% се од женски пол, а 25,1% од машки пол. Според работното искуство (работен стаж) најголемиот дел се со работно искуство од 6-15 години (37,7%), 21,6% се со работно искуство над 25 години, 19% со работно искуство од 16-25 години и 16,8% со искуство од 1-5 години. Согласно работната позиција 40,2% се одделенски наставници, 34,2% се предметни наставници во средно училиште и 24,6% се предметни наставници во основно училиште. Од вкупниот број на испитаници, 39,5% од нив досега биле ментори на наставници приправници.

Користен е посебно конструиран инструмент - анкетен прашалник. Истиот, покрај основните податоци (училиште, пол, местоположба на училиштето, моментална службена позиција, работен стаж, степен на образование) содржи и прашања од затворен тип – скала на проценка каде наставниците го одредуваат степенот на согласност и задоволство во понудените тврдења.

Добиените резултати се анализирани и презентирани со примена на дескриптивна статистика: фреквенции (f), проценти (%), и непараметриска постапка: t-тест. Податоците добиени од истражувањето се обработени со помош на статистичкиот пакет SPSS 19.

3. РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЈА

Разлики во мислењата и ставовите меѓу одделенските и предметните наставници во основно и средно училиште

Имајќи ја предвид комплексноста на системот на професионален развој на наставниците во Р. М. во овој труд презентираме дел од истражувачките резултати кои се однесуваат на овој проблем.

Едно од прашањата на кои сакавме да добиеме одговор е дали наставниците се согласни со системската поставеност на улогата на БРО во педагошко-организациското дизајнирање на професионалниот развој на наставниците.

Од испитаниците побаравме да ја искажат својата согласност (се согласувам, делумно се согласувам, не се согласувам) во однос на ставот: Бирото за развој на образованието треба да ги определува целите и содржините според кои ќе се реализира професионалниот развој на наставниците.

Иако 54% од наставниците *делумно се согласуваат* и 7% изразиле потполна согласност, голем е процентот (39%) на испитаници кои **не се согласни со оваа улога на БРО**. Статистички значајни разлики не се воочени меѓу мислењата на одделенските и предметните наставници.

Наставниците сметаат дека доминантна улога во *определување на целите и содржините за професионален развој треба да имаат тие. Повеќе од половината (56%) изразиле потполна согласност, а само 3% ја избрале алтернативата – не се согласувам. Утврдена е статистички значајна разлика на ниво од 0,01. во одговорите меѓу одделенските и предметните наставници. И додека одделенските наставници тендираат кон - делумно се согласуваат, предметните наставници тендираат кон алтернативата - се согласуваат. (табела бр.2).*

Резултатите се сосема очекувани. Примерокот опфаќа наставници со различно работно искуство, различен интерес, различен успех во определени подрачја, различни модели на иницијално образование. Оттука од БРО како државна институција која доминантно е одговорна за професионалниот развој на наставниците, се очекува да води поголема грижа за индивидуалните професионални потреби на наставниците.

Посебен проблем за обезбедување на квалитетот на наставничката работа претставува периодот на индукција/вклучување на новите наставници во професијата. Согласно нашите законски одредби дипломираните студенти пред да бидат вработени поминуваат едногодишен приправнички стаж. Затоа ги запрашавме наставниците *Како го оценувате моменталниот систем на приправнички стаж?* 64,3% од нив сметаат дека истиот *делумно задоволува и има простор за негово подобрување*, а 20,4% од нив сметаат дека системот е *добар*. Мал е процентот (9,5%) на оние кои сметаат дека истиот *целосно треба да се промени*.

Во истиот контекст побаравме од наставниците да го оценат квалитетот на професионалниот развој на наставниците/приправници. Генерално тие сметаат дека *Професионалниот развој на приправниците има недостатоци* (47%). Кај овој исказ се појавија статистички значајни разлики меѓу одговорите на

одделенските и предметните наставници (табела бр.2). Имено предметните наставници сметаат дека *има недостатоци* во професионалниот развој на ново вработените наставници (приправници) во училиштето, додека одделенските наставници сметаат дека тие недостатоци *се јавуваат во одредени ситуации*, како на пример: не се анализираат потребите туку се наметнува активност; немаат искуство, во однос на знаењата, во водење педагошка евиденција, имаат многу површно знаење.

Во реализацијата на обуките за професионалното усовршување на наставниците, во Р. Македонија главно се вклучени експерти, професори од наставнички факултети, искусни наставници, стручни соработници, советници. Во тој контекст од испитаниците побаравме мислење за тоа кој треба да ги изведува истите. 76% од испитаниците ги нотирале сите понудени одговори. Но, во 96% се среќава изборот за: БРО, наставници и стручни соработници, посебно кога се работи за споделување на добри практики (внатреучилишно и меѓуучилишно) и наставничките факултети.

Статистички значајни разлики се забележани кај исказот *Колку соработката со наставничките факултети може да придонесе кон вашиот професионален развој*. Од одговорите можеме да констатираме дека одделенските наставници *делумно се согласуваат* со овој став, додека предметните наставници *се согласуваат* дека соработката со наставничките факултети може да придонесе за нивниот професионален развој. (табела бр.2)

Во однос на соработката со БРО, голем процент од наставниците (51%) *се согласуваат* дека оваа соработка придонесува кон нивниот професионален развој, додека 42% од нив *делумно се согласуваат* со ова. Согласно се и дека соработката со другите училишта (54%) исто така може да придонесе кон нивниот професионален развој, а 38% *делумно се согласни* со овој став.

Внатреучилишниот професионален развој е една од најуспешните форми за унапредување на наставничкиот квалитет. Ова го потврдуваат и нашите испитаници. Како фактори кои можат да придонесат за професионалниот развој на наставниците се посочени: **работата во стручните активи** (70% - *се согласувам* и 24% - *делумно се согласуваат*); **неформалната комуникација меѓу колегите** (44% - *делумно се согласуваат* и 41,7% - *се согласуваат*); **Дисеминацијата на добри практики** (52% - *се согласуваат* и 30% - *делумно се согласуваат*) и **Предвидениот кариерен развој за наставниците во Законите за основно и средно образование** (50% - *делумно се согласуваат* и 29% - *се согласуваат*).

Табела бр. 2: t-тест: Разлики меѓу одделенски и предметни наставници во однос на сите прашања

Group Statistics

		N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean	T	df	Sig. (2-tailed)
Наставниците треба да ги определува целите и содржините според кои ќе се реализира професионалниот развој на наставниците	одделенски	158	1,66	,764	,061	2,238	394	,026**
	предметен	238	1,50	,667	,043			
Професионалниот развој на нововработените наставници во училиштата има недостатоци	одделенски	158	2,18	1,040	,083	3,318	394	,001**
	предметен	238	1,84	1,008	,065			
Колку соработката со наставничките факултети може да придонесе кон вашиот професионален развој	одделенски	158	1,92	,881	,070	2,743	394	,006**
	предметен	238	1,69	,737	,048			

*p< 0.05**p<0.01

4. ЗАКЛУЧОК

Да се биде наставник значи да се располага со знаење од соодветната област, да се биде комуникативен, отворен за соработка и иновации, креативен, способен да решава проблеми, да оценува, да истражува, да биде лидер и подготвен да работи на постојано надградување на своите знаења и вештини. Не постои иницијално образование кое на наставниците ќе им ги даде сите неопходни знаења и вештини

потребни за работа во целиот наставен век. Оттука произлегува и значењето на професионалниот развој на наставниците.

Резултатите од спроведеното истражување на наставниците од основните и средни училишта во Р. Македонија покажаа дека иако БРО како државна институција во своја надлежност ја има грижата за професионалниот развој на наставниците, на наставниците треба да им се даде поголема можност во определувањето на целите и задачите на нивниот професионален развој.

Наставниците ја истакнаа и потребата од нивно поголемо вклучување во организирањето на обуки за нивен професионален развој, се разбира во соработка со стручните служби во училиштето, кои секако најдобро ги знаат потребите за развој на наставниците, и со помош и поддршка на БРО и наставничките факултети (согласно воочените потреби на самите наставници за нивно надградување и усовршување во определена област).

Бројни се факторите кои влијаат на професионалниот развој на наставниците. Како приоритетни наставниците ги споменуваат: работата во стручните активи; неформалната комуникација меѓу колегите, соработката со БРО и соработката со другите училишта, преку споделување на добри практики.

Резултатите од ова истражување потврдуваат дека успешниот ПРН освен што вклучува план, систематичност, континуираност потребно е да се одвива внатре и надвор од училиштето, низ професионални партнерства (меѓународни, државни, локални, внатрешноучилишни) и со високо ниво на почитување на професионалните потреби на секој наставник.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Caena, F. (2014). Initial teacher education in Europe: an overview of policy issues. Преземено на 22 август 2018 година од http://ec.europa.eu/dgs/education_culture/repository/education/policy/strategic-framework/expert-groups/documents/initial-teacher-education_en.pdf
- [2] European Commission (2012) *Supporting the Teaching Professions for Better Learning Outcomes*. Strasbourg: European Commission
- [3] Европските принципи за компетенции и квалификации на наставникот (Common European Principles for Teacher Competences and Qualifications, EC, 2010). Преземено на 1 септември 2018 година од <http://www.pef.uni-lj.si/bologna/dokumenti/eu-common-principles.pdf>
- [4] Improving teacher quality around the world: The international summit on the teaching profession, 16-17 march. (Building a High-Quality Teaching Profession Lessons from around the world, Background Report for the International Summit on the Teaching Profession, OECD, 2011. Стр. 5).
- [5] Hendriks, M. et al. (2010). Teachers' Professional Development. Europe in international comparison, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Union.
- [6] Министерство за образование и наука (2005) *Национална програма за развој на образованието во Република Македонија 2005–2015*, Скопје.
- [7] Обезбедување на квалитет во образованието на наставници (Quality Assurance in Teacher Education in Europe, EC, 2006, Brussels: Eurydice).
- [8] Pešikan, A., Antić S., Marinković S. (2010): Analiza koncepcije stručnog usavršavanja nastavnika u Srbiji proklamovani i skriveni nivo (I i II deo), *Nastava i vaspitanje*, 59(2), 287-296, стр 288.
- [9] Teacher Education Policy in Europe (TEPE) Conference (2008) Official Conference Document *Conclusions and Recommendations*. Ljubljana: University of Ljubljana.
- [10] UNESCO (2011) *World Data on Education VII Ed. 2010/11*.
- [11] Vandenbroeck, M. (1991) Professionalisation. in Peeters, J, Braam, J. & Vanden Heede: *Family Day Care: Teacher or Substitute Mother*. Gent: VBJK, p. 157.
- [12] Велковски, З. (2012) Основа за развивање на Национална рамка на наставнички квалификации – Проект: Унапредување на професионализмот на наставниците за инклузивно, квалитетно и релевантно образование – АТЕПИЕ.
- [13] Закон за Бирото за развој на образованието. Консолидиран текст. Преземено на 27 август 2018 година од http://mon.gov.mk/images/documents/zakoni/zakon_za_bro_26-02-2016.pdf
- [14] Закон за наставници во основните и средните училишта. Консолидиран текст. Преземено на 22 август 2018 година од <http://mon.gov.mk/index.php/2014-07-24-06-34-40/zakoni>